

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय

धुस्वां सायूमिया नेपालभाषा उपन्यासय् शिल्पविधि

शोध-प्रबन्ध स्वीकृत यानादीपिं-

---

१. प्रो. माणिकलाल श्रेष्ठ
(शोध-निर्देशक)

---

२. श्री कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान
(शोध-विशेषज्ञ)

---

३. डा. दयाराम श्रेष्ठ
(शोध-विशेषज्ञ)

शोध-प्रबन्ध समिति

धुस्वां साय्मिया नेपालभाषा उपन्यासय् शिल्पविधि

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकायय् विद्यावारिधि
उपाधिया लागि न्ह्यब्वयागु

शोध-प्रबन्ध

शोधकर्ता

चन्द्रमान वज्राचार्य
नेपाली तथा नेपालभाषा शिक्षण समिति
रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनी मार्ग, येँ ।

ने.सं. ११२१, सिल्ला
वि.सं. २०५७, माघ
इ.सं. २००१, फ्रेब्रुअरी

शोध-निर्देशकया मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालयया मानविकी व सामाजिक-शास्त्र संकाय अन्तर्गत विद्यावारिधि उपाधिया लागिं च्यादीगु “धुस्वां साय्मिया नेपालभाषा-उपन्यासय् शिल्पविधि” नांया शोध-ग्रन्थ शोधार्थी उप-प्राध्यापक भाजु चन्द्रमान वज्राचार्य जिगु निर्देशनय् तयार याना दीगु खः ।

विश्व-साहित्यय् ‘नोवेल’या नामं पिदंगु उपन्यास विधा साहित्यया नाटक, महाकाव्य(एपिक) थेंजोगु काव्यसिकं यक्को हे लिपातिनि पिदन, उकिसनं विश्वय् नोवेल्या न्यासः खुसः दया परम्पराया इतिहास दुसां नेपालभाषा साहित्यय् उपन्यास यक्को हे लिपा हे तिनि प्रवेश जुल । नेपालभाषाया उपन्यास विधाया इतिहास बासः दँ नं मथ्यंनिसां थ्व भाषा-साहित्यया प्रथम उपन्यासकार भाजु धुस्वां साय्मिं थःगु उपन्यासय् विश्व-उपन्यास साहित्यया अत्याधुनिक प्रवाह दुथ्याका दीगु दु । थ्व विशेषताया कारणं धुस्वांया उपन्यासया विषय-वस्तु, प्रस्तुतीकरण व विशेष याना शिल्प-विधि तस्सकं महत्वपूर्ण जूगु दु ।

धुस्वां साय्मिया उपन्यासया थ्व हे महत्वपूर्ण विशेषतायात दुग्यंक अध्ययन याना उकिया आतकय् दकलय् पूर्वक प्रस्तुत यायेगु ज्या चन्द्रमानजुं थःगु शोध-ग्रन्थय् यानादीगु खँ विशेष न्हिथने बहजू । थ्व शोध-ग्रन्थ नेपालभाषा समालोचना साहित्यया भण्डारय् छगू दुकुलुगु तँसा जुइगुया नापं उपन्यास-विधा सम्बन्धी काव्यशास्त्र व नेपालभाषाया उपन्यास क्षेत्रया अध्ययन अनुसन्धान याइपितं गाक्कं उपयोगी जुइगु ताया ।

चव्य् न्हिथनागु पृष्ठभूमिइ विद्यावारिधिया उपाधिया लागिं प्रस्तुत थ्व शोध-प्रबन्धया यथोचित मूल्यांकनया निंतिं त्रि.वि.वि. मानविकी व सामाजिक शास्त्र संकाय समक्ष सिफारिस यानागु जुल ।

प्रो. माणिकलाल श्रेष्ठ
(शोध-निर्देशक)

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रि.वि. मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकायय् स्थायी दर्ता याना: थ्व शोध-ज्याया प्रारम्भ यानागु न्हय्दँ दत । थथे थ्व छगू शोध ज्याया लागि न्हय्दँ ई का:गुया छता मू कारण जिगु जीवनय् थ्व हे न्हय्दँ दुने - जिं पत्रिका सम्पादन यायेगु ज्या याना, अनुवाद यायेगु ज्या याना, अले भिक्षु महानाम 'कोविद' म्हसीके, 'नेपाल'य् जिगु थ:गु खँ, 'सिर्जनाया विवेचना', चित्तधर हृदयया साहित्यिक जीवनी (पिमदंनिगु), महाकवि चित्तधर 'हृदय' को सुगत-सौरभ महाकाव्यमा नेपाल-संस्कृति (नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठानया लागि च्वयागु, तर पिमदंनिगु), नेपालभाषा- नेपाली व अंग्रेजी स्वंगू भाषां - यासु खँग्व: धुकू - क्रिया शब्दकोश - ल्जभ म्अतष्यलबचथ या ल्जभचद (पिमदंनिगु) आदि सफू च्वया । धात्थें ला जिं थ:गु शोध ज्या सिधये धुंका: तिनि जिं मेगु क्षेत्रय् ल्हा:तये मा:गु ख:, तर ईया आवश्यकताकथं न्हयावनेत जिं थ:गु शोध ज्यायात नं छखे चिइका: तयेमाल । उकिं थ्व शोध ज्या पूर्वकेत न्हय्दँ ब्यूगु छगू म्हाइपुगु सत्य जिं थन लुमंके माल ।

थ्व शोध-प्रबन्ध गुगु थौं तयार याना, थुकिया लागि सम्बन्धित व्यक्तिपिन्त जिं कृतज्ञता प्वंकेमा, सुभाय् विइमा:, थ्व जिगु धर्म ख: । थुगु क्रमय् जिं थ्व शोध ज्याया लागि शोध निर्देशकया जक भूमिका म्हिता: मदिसें जित हे छम्ह विशेषज्ञ तयार यायेगु उद्देश्य कया: तकं अप्रत्यक्षत: त:धंगु भूमिका म्हितादीम्ह जिमि हनेबह:म्ह गुरु, नांदंम्ह समालोचक प्रो. माणिकलाल श्रेष्ठप्रति जिगु दुनुगलं न्हयाबलें कृतज्ञता प्वंकाच्चने ।

थथे कृतज्ञता प्वंकेगु ज्याय् जिम्ह मेम्ह गुरु नांदंम्ह समालोचक कृष्णचन्द्रसिंह प्रधानजुं थुगु शोध ज्याया शोध-विशेषज्ञया ल्याखं गुगु सल्लाह बियादिल उगु सल्लाह सुभाव पाखें जिगु अध्ययनया लागि त:धंगु ग्वाहालि जूगु जिं तायेका वय्क:प्रति जि कृतज्ञ जुयाच्चने ।

थुगु शोध-ज्याया मेम्ह शोध-विशेषज्ञ जुयादीम्ह नेपाली साहित्यय् विशेषयाना आख्यान साहित्यय् नांदंम्ह समालोचक डा. दयाराम श्रेष्ठप्रति कृतज्ञता प्वंके । शोध-ज्या न्हयाकेगुया क्रमय् वय्कलं जित आपालं अमूल्यगु सल्लाह सुभाव बियादीगु दु । वयक:यागु हे खँ न्यना: जिं थ्व शोध-प्रबन्धय् 'धुस्वां साय्मिया उपन्यासय् दृष्टिविन्दु' अध्याय च्वयागु ख: ।

थ्व शोध-ज्याया सम्बन्धित नायक नांदंम्ह उपन्यासकार धुस्वां साय्मिजुं थ:गु उपन्यास सम्बन्धि अले साहित्य सम्बन्धि बियादीगु अन्तरवार्तापाखें नं जित यक्व ग्वाहालि चूला:गु दु । थुगु ग्वाहालिया लागि जिं वय्क:प्रति दुनुगलं कृतज्ञता प्वंके ।

थ्व शोध-ज्याया लागि अति महत्वपूर्ण सुभाव बिया ग्वाहालि याना दिइपिं गुरुपिं डा. सुन्दरकृष्ण जोशी व सहप्राध्यापक काशीनाथ तमोट पाखें नं जिगु थ्व शोध ज्यायात मूवंगु

ग्वाहालि चूलाःगु दु, अथे हे डा. चुन्दा वज्राचार्यपाखें नं जिगु शोध-ज्यायात ग्वाहालि जूगु लुंमकाः वय्कःपिं प्रति नं कृतज्ञता प्वंकाच्चना ।

धुस्वां साय्मिजुया पसलय् न्यायेमदुगु सफू बिया ग्वाहालि यानाः विज्याःम्ह नांदंम्ह भाषासेवी व साहित्यकार फणीन्द्ररत्न वज्राचार्यजु व पौभाः साय्मिप्रति नं जि तसकं कृतज्ञ जुया ।

जिमि तता जगतलक्ष्मी वज्राचार्य व स्वदं न्ह्यो म्दुम्ह जिमि दाजु स्व. जगतमान वज्राचार्ययात कृतज्ञता प्वंके, गुपिसं पारिवारिक जिम्मेवारी कुवियाः जित शोध-ज्या यायेगु थ्व ज्या अवसर चूलाकाबिल । अथे हे जिमि जहान वसुन्धरा वज्राचार्यपाखें थुगु अवसरया नापनापं प्रेमपूर्वक प्रेरणा ब्यूगुलिं सुभाय् बियाच्चना ।

धात्थे ला जिगु शोध-ज्याया गति अबले निसें न्ह्यात गबले जित मानविकी डीन कार्यालयपाखें विद्वत्-वृत्ति चूलात । थजाःगु प्रेरणादायी भूमिका म्हिताः जित शोध ज्याया वातावरण निर्माण यानादीगुलिं जिं मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकायया हनेबहम्ह डीन डा. त्रिरत्न मानन्धर लिसे सकसितं आपालं आपालं दुनुगलनिसें कृतज्ञता प्वंकाच्चना ।

अथेहे जिगु व्यक्तिगत उन्नती प्रगतिया लागि मद्दिक प्रेरणा बियाच्चपिं जिमि चम्पा लिसें जिमि पासापिं, गुपिसं जिगु थ्व शोध-ज्या याकनं पूर्वकेत मद्दिक टेलिफोनया माध्यमं तकं न्वायेगु यात, थुगु इलय् जिं इमित गथे ल्वःमंके फइ ! शुभचिन्तकया भूमिका म्हितादीपिं जिमि सकल पासापिन्त जिगु नुगः दुने निसें सुभाय् बियाच्चना ।

त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, भारतीय पुस्तकालय, नेपाल राजकीय प्रज्ञा पुस्तकालय, रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस पुस्तकालय पाखें अध्ययनया लागि सफू उपलब्ध जूगुलिं उगु पुस्तकालयप्रति नं कृतज्ञता प्वंकाच्चना ।

जित नेवाः भाय्जक मखु, जि न्हय्दं च्यादंया मचाया इलं निसें जित ज्ञानमाला म्ये स्यनाः नेवाः भाय्प्रति नुगः क्वसायेका ब्यूम्ह जिमि मां वेटीमाया वज्राचार्ययात थौं थ्व शोध प्रवन्ध सिधयेकागु दिखुन्हु यक्व लुमंका श्रद्धा प्रकट याना ।

अन्तय्, लिमलाः मधाःसे, छत्तिं उसिं मचाःसे तसकं मिहेनतपूर्वक थ्व शोध-प्रवन्ध टंकन यानादीम्ह किपूयाम्ह पासा भाजु अशोक भन्सारी व सानुभाई महर्जनप्रति नं कृतज्ञताया लिसे आपालं सुभाय् बियाच्चना ।

न्हिल्याः २०५७ माघ २९

चन्द्रमान वज्राचार्य
नेपाली तथा नेपालभाषा शिक्षण समिति,
रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस,
प्रदर्शनीमार्ग, येँ ।

विषयसूची

धल:

पौ

शोध निर्देशकया मन्तव्य
कृतज्ञता ज्ञापन

अध्याय १

१. शोध परिचय

- १.१ न्हयोखँ
- १.२ शोध समस्या -
- १.३ शोध-ज्याया उद्देश्य -
- १.४ न्हयोज्याया विवरण -
- १.५ शोधज्याया औचित्य
- १.६ शोध-सीमा -
- १.७ शोध विधि

अध्याय २

२ उपन्यास साहित्य व शिल्पविधि

२.१ उपन्यास साहित्य

- २.१.१ 'उपन्यास' शब्दया व्युत्पत्ति व अर्थ
- २.१.२ पूर्वीय मान्यताया लिधंसाय् 'उपन्यास' शब्दया व्युत्पत्ति व अर्थ
- २.१.३ पाश्चात्य मान्यताय् उपन्यासया पर्यायवाची 'नोभल' शब्दया व्युत्पत्ति व अर्थ -
- २.१.४ नेपाली साहित्यय् उपन्यासया परिभाषा -

२.२. शिल्पविधि

- २.२.१ संस्कृत-साहित्यय् 'शिल्प' शब्दया प्रयोग व अर्थ
- २.२.२ अंग्रेजी-साहित्यय् 'शिल्प' शब्दया प्रयोग व अर्थ
- २.२.३ वस्तु व शिल्पया सम्बन्ध
- २.२.४ वस्तुयात स्वयां शिल्पयात अप्ठः महत्व बियाः दीपिनिगु धारणा-
- २.२.५ शिल्पयात स्वयां वस्तुयात अप्ठः महत्व बियादीपिनिगु धारणाः
- २.२.६ शिल्प व शैली
- २.२.७ उपन्यास व बाखंया शिल्प
- २.२.८ औपन्यासिक शिल्प व उकिया महत्वः
- २.२.९ उपन्यासया तत्व

अध्याय ३

३. नेपालभाषा उपन्यासया पृष्ठभूमि, परम्परा व विकास

- ३.१ गद्य-साहित्यया प्रादुर्भाव-
- ३.२ उपन्यासया लोकप्रियताया कारण
- ३.३ विश्वया न्हापांगु उपन्यास-साहित्य
- ३.४ आधुनिक उपन्यासया नीस्वना
- ३.५ वंगला-साहित्यय् उपन्यासया प्रादुर्भाव
- ३.६ हिन्दी साहित्यय् उपन्यासया प्रादुर्भाव
- ३.७ नेपाली साहित्यय् उपन्यासया प्रादुर्भाव
- ३.८ आधुनिक नेपाली उपन्यासया शुरुवात
- ३.९ नेपालभाषा साहित्यय् उपन्यासया प्रारम्भ
- ३.१० नेपालभाषाय् उपन्यास साहित्य लिपा ला:गुया कारण-
- ३.११ नेपालभाषाया न्हापांम्ह उपन्यासकार धुस्वां साय्मियात ला:गु प्रभाव
- ३.१२ नेपालभाषा उपन्यासय् साहित्यया विकास-क्रम
- ३.१३ आधुनिक उपन्यासया तात्पर्य
- ३.१४ धुस्वां साय्मिया नेपालभाषा उपन्यास भिगूजक खः ।

अध्याय ४

४. धुस्वां साय्मिया उपन्यासय् कथावस्तु शिल्प

- ४.१ कथावस्तु
- ४.२ बाखं व कथावस्तु
- ४.३ कथावस्तुया गुण
- ४.४ कथावस्तुया अवस्था
- ४.५ कथावस्तुया दृष्टिं धुस्वां साय्मिया उपन्यासया वर्गीकरण

अध्याय ५

५. धुस्वां साय्मिया उपन्यासय् दृष्टिविन्दु

- ५.१ 'दृष्टिविन्दु' या स्पष्टिकरण
- ५.२ दृष्टिविन्दुया प्रयोग व प्रचलन
- ५.३ 'दृष्टिविन्दु' वारे समालोचकपिनिगु धारणा-
- ५.४ न्हापा बाखं कनीगु पहः व आः बाखं कनीगु पहलय् भिन्नता -
- ५.५ दृष्टिविन्दुया प्रकार

- ५.६ दृष्टिविन्दुया महत्वः
५.७ दृष्टिविन्दुया लिधंसाय् ध्रुस्वां साय्मि भिगू उपन्यास

अध्याय ६

६. ध्रुस्वां साय्मिया उपन्यासय् पात्र चरित्रचित्रण - शिल्प

- ६.१ 'चरित्र' शब्दया अर्थ
६.२ चरित्र-चित्रणया तात्पर्य
६.३ ध्रुस्वां साय्मिया उपन्यासय् पात्र ल्यज्या -
६.४ पात्रतय्गु नांया आवृति
६.५ ध्रुस्वां साय्मिया उपन्यासय् उत्थे च्वपिं पात्रत
६.६ पात्र चरित्र-चित्रण विधि
६.७ चरित्र चित्रणया आधारय् ध्रुस्वां साय्मियागु भिगू उपन्यास
६.७.१.१ 'मिसा' उपन्यासय् प्रत्यक्ष चरित्र-चित्रण-शिल्प
६.७.१.२ 'मिसा' उपन्यासय् अप्रत्यक्ष चरित्र चित्रण
६.७.२.१ 'मतिना' उपन्यासय् चरित्र-चित्रण-शिल्प
६.७.२.२ 'मतिना' उपन्यासय् अप्रत्यक्ष- प्रणाली
६.७.३ 'गंकी' उपन्यासय् चरित्र-चित्रण-
६.७.४.१ 'पासा' उपन्यासय् चरित्र-चित्रण-
६.७.४.२ 'पासा' उपन्यासय् अप्रत्यक्ष चरित्र चित्रण
६.७.५.१ 'पल्पसा' उपन्यासय् चरित्र-चित्रण
६.७.५.२ 'पल्पसा' उपन्यासय् अप्रत्यक्ष चरित्र चित्रण
६.७.६ 'माखा' उपन्यासय् पात्र चरित्र-चित्रण-
६.७.७ 'जि भ्वातिं जि सतः' उपन्यासय् चरित्र चित्रण
६.७.८ 'अगति' उपन्यासय् चरित्र चित्रण
६.७.९ 'निभाः' उपन्यासय् चरित्र चित्रण
६.७.१० 'तिसा' उपन्यासय् चरित्र चित्रण

अध्याय ७

७. ध्रुस्वां साय्मिया उपन्यासय् वातावरण-शिल्प

- ७.१ वातावरणया स्पष्टिकरण
७.२ वातावरण प्रयोगया महत्व
७.३ वातावरण निर्माण

- ७.४ ध्रुस्वां साय्मिया उपन्यासय् वातावरण सिर्जनाया लक्ष्य
७.५ ध्रुस्वां साय्मिया उपन्यासय् वातावरण
७.६ प्राकृतिक दृश्य व मनस्थितिया एकरूपता

अध्याय ८

८. ध्रुस्वां साय्मिया उपन्यासय् खँलाबला

- ८.१ उपन्यासय् खँलाबला
८.२ उपन्यासय् खँलाबलाया महत्व
८.३ खँलाबलाया दृष्टिं ध्रुस्वां साय्मिजुया भिगू उपन्यास

अध्याय ९

९. ध्रुस्वां साय्मिया उपन्यासय् भाषा-शैली-शिल्प

- ९.१ उपन्यासय् भाषाशैली
९.२ 'मिसा' उपन्यासय् भाषाशैली-शिल्प -

अध्याय १०

१०. लिखँ

ध्रुस्वां साय्मिया औपन्यासिक शिल्प-विधिया स्वरूप-विकास व देन

परिशिष्ट